

Ben Spiecker

Martin L. Hoffman, *Empathy and moral development. Implications for caring and justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, ISBN 0-521-58034-X, 331 blz., hard back, \$27,50.

Empathy and moral development. Implications for caring and justice biedt een helder inzicht in de meest recente versie van de theorie van Martin Hoffman over empathie en de morele ontwikkeling. Aan het boek liggen talloze artikelen van zijn hand over een tijdspanne van dertig jaar ten grondslag. Hoffman heeft van begin af aan getracht een omvattende theorie van de morele ontwikkeling te construeren, dat wil zeggen een theorie waarin zowel de gedragsmatige, cognitieve als emotionele componenten van de prosociale, morele ontwikkeling hun plaats krijgen. Een centrale rol in deze onderneming wordt, naast de cognitie, ingeno-

men door empathie. Dit laatstgenoemde vermogen, zo tracht Hoffman aan te tonen, ligt ten grondslag aan zowel de centrale morele emoties als aan de morele motivaties en gedragingen. Zijn doel is zowel de processen te verhelderen die ten grondslag liggen aan de empathische arousal en de daaruit voortvloeiende prosociale gedragingen, alsmede te onderzoeken op welke wijze empathie bijdraagt aan, respectievelijk zich verhoudt tot, de principes van zorg en rechtvaardigheid. Zijn theorie omvat, evenals die van Kohlberg, zowel (cognitief-) psychologische als filosofische inzichten. Over de wijze waarop deze benaderingen een plaats krijgen in dit werk, wordt later ingegaan wanneer Hoffmans 'methodologie' kort aan de orde komt.

Hoffman analyseert de rol die empathie speelt in vijf typen morele situaties of dilemma's, die volgens hem het grootste deel van het morele domein omvatten. De situaties betreffen 'the innocent bystander' (hoofdstukken 2 tot en met 4), 'the transgressor' (hoofdstuk 5), 'blaming oneself though innocent' en 'multiple moral claimants' (hoofdstuk 8), waarbij men een keuze moet maken tussen meerdere slachtoffers - en tenslotte de situaties waarin de principes van zorg en rechtvaardigheid met elkaar om de voorrang twisten. In alle vijf situaties speelt empathie, omschreven als 'an affective response more appropriate to another's situation than one's own' (p. 4 en 30), meer in het bijzonder 'empathic distress' - in mijn vertaling 'empathische pijn- of onlustgevoelens'- als prosociaal moreel motief een rol. Uit deze gevoelens van empathische kwelling of pijn komen motieven als medelijden ('sympathetic distress'), boosheid ('empathic anger') of gevoelens van onrecht of schuld voort.

In hoofdstuk 2 voert Hoffman bewijzen aan voor het gegeven dat empathie functioneert als een prosociaal motief om vervolgens de mechanismen te beschrijven die empathie oproepen. Empathisch onlustgevoelen komt op meerdere manieren tot stand; Hoffman onderscheidt drie primitieve, onwillekeurige en preverbale oorzaken - 'mimicry' (nabootsing), associatie en conditionering- en twee in cognitief opzicht meer geavanceerde wijzen, de verbale bemiddeling en role-taking. Alhoewel tot nu vooral Hoffmans beschouwingen over 'role-taking' aandacht gekregen hebben, lijken mij de meer recente inzichten in imitatie en feedback als aspecten van 'mimicry' minstens zo belangwekkend.

In hoofdstuk 3, het kernhoofdstuk van het boek, schetst de auteur de ontwikkeling van de 'empathic distress'. In de vijf onderscheiden stadia neemt het groeiend cognitieve besef van het onderscheid tussen anderen en zichzelf en het ontdekken dat anderen een eigen innerlijke gevoelswereld hebben een centrale plaats in. De overgang van het tweede naar het derde stadium typeert hij als de 'the transformation of empathic into sympathetic distress': de empathische pijngevoelens omvatten vanaf dat moment ook altijd gevoelens van medeleven met de ander, gevoelens van sympathie. Daarmee heeft het kind zich het eerste echte prosociale motief eigengemaakt (p. 88).

In hoofdstuk 5 wordt het transgressiemodel, de situatie waarin een persoon zelf regels overtreedt, aan de orde gesteld. Het overtreden van regels is in de (vroeg)kinderlijke socialisatie of opvoeding de prototypische situatie voor morele internalisering, meer in het bijzonder voor de op empathie gebaseerde (transgressie) schuldgevoelens. Een persoon heeft een morele structuur geïnternaliseerd indien hij 'accepts and feels obligated to abide by its organizing principles and consider(s) others without regard to external reward or punishment' (p. 134/5). Dit geïnternaliseerde complex van morele cognitie, gevoelens en motivaties komt alleen tot stand door interventies van volwassenen, door socialisatie of discipli-

nering. In de ouderlijke disciplineren wordt een verband gelegd tussen de egoïstische motieven van het kind, zijn of haar gedrag en het schadelijke gevolg daarvan voor de ander, waarbij tevens druk uitgeoefend wordt op het kind diens gedrag zodanig te controleren dat rekening gehouden wordt met de belangen van de ander. Het type disciplineren dat het sterkst een beroep doet op de empathische geneigdheid van het kind is (de methode van) inductie, waarbij de ouder het kind leert zich te verplaatsen in de positie van de ander (p. 151).

Hoffman vergelijkt vervolgens - we zijn inmiddels aangeland in hoofdstuk 6 - inductie met de methoden van 'power assertion' en 'love withdrawal'; voor menig pedagoog en psycholoog inmiddels gesneden koek. Aan het eind van dit hoofdstuk herschrijft de auteur enkele centrale concepten van zijn theorie in termen van 'generic event memories' of 'scripten', waarbij het idee is dat kinderen onder invloed van ouderlijke disciplineren zich scripten eigen maken die de affectieve, cognitieve en gedragsmatige eenheden vormen van hun prosociale motieven.

Op empathie gebaseerde prosociale motieven hebben uiteraard hun beperkingen (hoofdstuk 8). Bekend is bijvoorbeeld dat de empathische drempel lager ligt voor bekenden en familieleden. Kunnen genoemde morele motieven, als er bijvoorbeeld meerdere partijen met morele claims zijn, de toets van onpartijdigheid doorstaan? Volgens Hoffman worden deze beperkingen die inherent zijn aan 'empathische moraliteit' geminimaliseerd indien deze ingebed zijn in een relevant moreel principe. Zijn omvattende theorie moet derhalve ook morele principes omvatten, en in hoofdstuk 9 tracht hij aan te tonen dat de principes zorg en rechtvaardigheid congruent zijn met de empathische emoties. Door de koppeling ('bonding') van empathie met de morele principes worden de genoemde beperkingen van empathische responsies enigszins opgeheven, aldus Hoffman. De in dit hoofdstuk ontwikkelde inzichten en analyses zijn niet altijd helder en overtuigend. Een voorbeeld hiervan is zijn poging om Rawls' 'original position' en 'difference principle' te koppelen aan empathische affecten. In de twee laatste hoofdstukken stelt Hoffman het universele karakter van empathie en de implicaties voor pedagogische interventie heel kort aan de orde.

Tot slot nog een enkele opmerking over Hoffmans methodologie. Jaren geleden wees een collega mij erop dat Hoffman zelf nauwelijks enig empirisch onderzoek verricht heeft. Dit nu wordt zonder meer duidelijk uit deze studie. Zijn theorie is niet primair gebaseerd op eigen empirisch onderzoek met behulp van een standaard meetinstrument, zoals de Defining Issues Test (Rest e.a.) of de Socio-moral Reflection Measure -Short-Form (Gibbs e.a.). De door Hoffman gevolgde werkwijze bestaat veeleer uit de ontwikkeling van theoretische noties die hun plek krijgen binnen een veelomvattende theorie van prosociaal gedrag, waarbij de plausibiliteit van zijn theorie onder andere aangetoond wordt met behulp van empirische data die ontleend worden aan door anderen verricht onderzoek. Daarnaast gebruikt Hoffman veelvuldig anekdotes, tijdschriftartikelen, verslagen van studenten en eigen observaties om zijn theorie meer aannemelijk te maken. Bovendien formuleert hij om de haverklap hypothesen om de theoretische en empirische eindjes aan elkaar vastgeknoopt te krijgen. Omdat het zijn aspiratie is een omvattende theorie te ontwikkelen, moet Hoffman niet alleen veelvuldig speculaties formuleren, maar zich ook op glad wijsgerig-ethisch ijs begeven. Hoffmans studie, in het bijzonder de eerste zes hoofdstukken, is zonder meer verplichte literatuur voor een ieder die geïnteresseerd is in morele opvoeding en ontwikkeling.